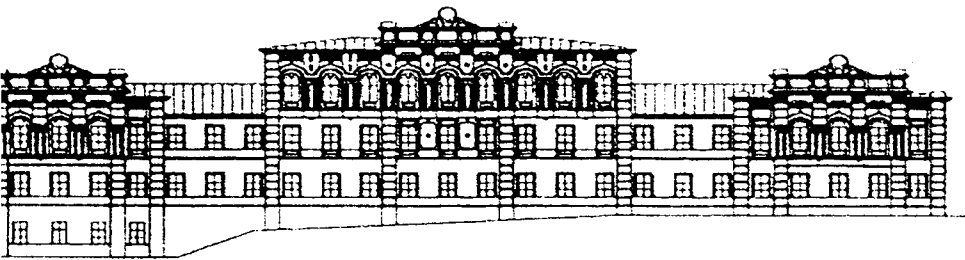

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ І ТУРИЗМУ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ КУЛЬТУРИ

Вісник

Харківської державної
академії культури

Збірник наукових праць
Випуск 17

Харків, ХДАК, 2006

УДК [002+008+01+02+037+93/94](06)

ББК 71.я54+63.3(4УКР)я54+73.я54+78.я54+74.0я54

В 36

*Рекомендовано до друку вченою радою
Харківської державної академії культури
(протокол № 4 від 28.10.2005 р.)*

Затверджено Постановою ВАК України:
08.09.1999 р. як фахове видання з історичних наук (Перелік № 2);
09.02.2000 р. як фахове видання з педагогічних наук (Перелік № 4)

Редакційна колегія:

В. М. Шейко, доктор історичних наук;
Н. М. Кушнарєнко, доктор педагогічних наук
(відповідальний редактор);
В. О. Ільганаєва, доктор історичних наук
(заступник відповідального редактора);
Т. О. Дмитренко, доктор педагогічних наук;
Л. А. Дубровіна, доктор історичних наук;
В. В. Кравченко, доктор історичних наук;
С. Г. Кулєшов, доктор історичних наук;
Л. С. Нечепорєнко, доктор педагогічних наук;
М. С. Слободяник, доктор історичних наук;
Л. Я. Філіпова, доктор педагогічних наук;
А. С. Чачко, доктор педагогічних наук;
А. А. Соляник, кандидат педагогічних наук
(відповідальний секретар)

Вісник Харківської державної академії культури: Зб. наук. пр. Вип. 17
В 36 / Харк. держ. акад. культури; Відп. ред. Н. М. Кушнарєнко, проф., д-р пед.
наук. — Х.: ХДАК, 2006. — 288 с.

ISBN 966-7352-66-8

У науковому збірнику розглядаються методологічні, історичні, теоретичні, методичні та організаційні проблеми культурологічної, інформаційної, бібліотечної діяльності; сучасні тенденції розвитку культурології, педагогіки, інформатики та наук документно-комунікаційного циклу.

Для науковців, викладачів, аспірантів, докторантів, працівників сфер культурологічної, інформаційної та документно-комунікаційної діяльності.

УДК [002+008+01+02+037+93/94](06)

ББК 71.я54+63.3(4УКР)я54+73.я54+78.я54+74.0я54

© Харківська державна академія культури, 2006

ISBN 966-7352-66-8

УДК 378. 141

А. І. ПРОКОПЕНКО

ВИЗНАЧЕННЯ ОСНОВНИХ КАТЕГОРІЙ НАПРЯМУ УПРАВЛІННЯ В ПЕДАГОГІЧНІЙ НАУЦІ

Розглядаються сучасний стан та тенденції розвитку напрямку управління в педагогічній науці, визначаються основні категорії.

Рассматриваются современное состояние и тенденции развития направления управления в педагогической науке, определяются основные категории.

The modern state and tendencies of development of direction of management in the pedagogical science are examined and the basis categories are looked through.

Із середини ХХ ст. інтенсивно розвиваються різні напрями педагогічної науки як результат її інтеграції з філософією, соціологією, психологією, кібернетикою та іншими науками. Напрямок управління виник на межі педагогіки і кібернетики як науки про системи управління різної фізичної природи.

Метою статті є визначення основних категорій, на яких ґрунтується напрямок управління в педагогічній науці. Об'єктом розгляду напрямку управління є людина, а предметом — педагогічна система.

З погляду системології як науки про системи (прості, великі, складні) педагогічна система належить до класу складних. Вона містить багато компонентів і зв'язків (інформаційні, матеріальні, часові тощо). Процеси, що мають місце в педагогічній системі, описуються багатьма параметрами і характеристиками, є ймовірнісними, мають сукупність критеріїв та обмежень. Наприклад, результати процесу навчання — це якість знань (повнота, глибина, системність, міцність тощо), розвиток пізнавальних процесів (мислення, мовлення, уваги, пам'яті), формування вмінь, якостей особистості та ін.

У педагогічній системі як системі управління діяльністю учнів діють три види управління: зовнішнє (соціальне управління з боку суспільства), внутрішнє (педагогічне) і самоуправління учня. Функціонування педагогічної системи визначається сукупністю законів: необхідної різноманітності (У.-Р. Ешбі), зворотного зв'язку, екстремальності тощо. На перше місце поставимо закон необхідної різноманітності, найтісніше пов'язаний з управлінням. Відомо, що будь-яка система має компоненти і зв'язки. Наприклад, компонентами педагогічної системи є колективи педагогів та учнів, цілі, принципи, зміст, методи і форми спільної діяльності. У педагогічній системі діє велика кількість зв'язків, але основними (за кібернетичною концепцією) є прямі й зворотні, за допомогою яких інформація надходить від педагога до учнів та навпаки. Згідно із законом, чим більше компонентів і зв'язків, тим більша кількість різноманітності системи управління:

$$N = 2n(n-1),$$

N — кількість різноманітності системи управління;

n — кількість компонентів і зв'язків.

Наприклад, якщо система має лише два компоненти, кількість різноманітності дорівнює чотирьом. Тоді в системі наявні чотири режими: передача інформації від першого компонента до другого; передача інформації від другого компонента до першого; одночасна передача інформації від першого до другого компонента і навпаки; відсутність інформаційного зв'язку між компонентами. Сутність закону полягає в тому, що ефективне управління системою можливе, якщо орган управління характеризується такою (або більшою) кількістю різноманітності, як об'єкт управління. Педагогічна система (закладу освіти, факультету, групи) має великий контингент студентів, які пов'язані між собою по горизонталі і вертикалі. Кількість різноманітності є дуже великою, тому очевидно, що мати орган управління, який би характеризувався такою або більшою кількістю різноманітності, неможливо. Для того, щоб її зменшити, в педагогічну систему слід упроваджувати такі заходи: залучати студентів до ознайомлення з навчальним планом спеціальності, програмами дисциплін, підручниками, іншою необхідною літературою, методичними рекомендаціями до організації самостійної роботи, технологічними засадами засвоєння навчального матеріалу та ін.

Із законом необхідної різноманітності тісно пов'язаний закон екстремальності. Будь-яка система в процесі функціонування намагається досягнути свого оптимального стану, відповідно до визначених критеріїв. Згадаємо, що у 80-х рр. критерієм розвитку педагогічної системи вищого закладу освіти була успішність студентів. Система сприяла підвищенню рівня успішності навіть через деяке зниження вимогливості до студентів. У сучасній вищій школі критеріями оптимальності є якість знань з показниками (системність, усвідомленість тощо), розвиток таких якостей особистості, як самостійність, ініціативність, творча активність тощо.

Сутність закону зовнішнього доповнення полягає в тому, що неможливо повністю формалізувати систему, компонентами якої є колективи людей. Дія цього закону виявляється тоді, коли для здійснення управління не вистачає необхідної інформації. Така ситуація характерна на початку вивчення дисципліни, коли викладач має недостатньо відомостей про контингент студентів.

Відповідно до закону цілого і частини, необхідно формувати в студентів цілісний підхід до вивчення дисципліни. Закон зворотного зв'язку розкриває співвідношення між ефективністю процесу управління та наявністю оперативного зворотного зв'язку. До речі, питання застосування оперативного зворотного зв'язку в педагогічній системі ще не було об'єктом комплексного дослідження. Аналізуючи дію законів у педагогічній системі, можна виявити фактори, що суттєво впливають на її функціонування.

Напрямок педагогічної науки — управління в педагогічній системі — як відносно самостійна галузь знання має структуру і функції. Елементами структури є загальна теорія управління, яку вивчають кібернетичні науки, теоретичні засади педагогічної системи як системи управління діяльністю учнів, розроблені вченими концепції управління в педагогічній науці, а також закони, які діють у педагогічній системі і суттєво впливають на процеси навчання, виховання, розвитку учнів.

Галузь знання — управління в педагогічній системі — виконує такі основні функції: теоретико-пізнавальну (накопичення і систематизація знань з проблеми управління в педагогічній науці, розкриття особливостей об'єкта управління навчальної діяльності учнів, специфіки педагогічної системи як системи управління), інформаційну (отримання інформації про спільну продуктивну діяльність педагога й учнів, процеси, що мають місце в педагогічній системі, результати навчання, виховання, розвитку учнів, а також систематизація інформації, зберігання тощо), соціокультурну (отримання знань про культуру діяльності педагога, учнів, спільної діяльності, управління навчальною діяльністю учнів); психолого-педагогічну (отримання інформації про застосовані педагогом технології, особливості спілкування педагога з учнями, дотримання етики взаємодії тощо); прогностичну (формування прогнозу щодо результатів процесу управління, розвитку засобів спільної продуктивної діяльності, досягнення рівня творчої взаємодії); прикладну (розробка методичних рекомендацій на основі аналізу теоретичних та емпіричних даних про функціонування педагогічної системи). Перелічені функції наукового напрямку управління в педагогічній системі забезпечують зниження рівня діючих у системі протиріч, сприяють підвищенню ефективності управління в педагогічній системі.

Науковий напрям управління в педагогічній системі порівняно новий. Він оперує поняттями, які характеризують закономірні, сталі, суттєві зв'язки і відносини в педагогічній системі, тобто є фундаментальними поняттями — категоріями (сукупність категорій подано на рис. 1). У психолого-педагогічній літературі термін «управління» розглядається як функція організованих систем або вид індивідуальної чи групової діяльності. Найзагальніше визначення щодо діяльності організованих систем наводить Т. А. Ільїна [3, с. 471]: «Під управлінням розуміють діяльність, що забезпечує планомірний і цілеспрямований вплив на об'єкт управління. Ця діяльність передбачає отримання інформації стосовно протікання основних процесів, переробку її та прийняття відповідних рішень, спрямованих на подальше вдосконалення об'єкта управління. Особливим об'єктом управління є діяльність людей, об'єднаних колективною працею». Аналіз визначення поняття «управління», розробленого Т. А. Ільїною, доводить, що автор застосувала таке родо-видове відношення: управління — це діяльність, призначенням якої є вплив на об'єкт управління (планомірний, цілеспрямований). Діяльність управління має певні етапи: отримання інформації, переробка її, прийняття рішення, застосування його для вдосконалення об'єкта. У навчальному посібнику «Педагогіка» (під ред. Ю. К. Банського) розглядається співвідношення понять «управління» і «керівництво» [5, с. 441]: «Управління передбачає здійснення такого циклу операцій: планування, організація, стимулювання, контроль та аналіз результатів педагогічного процесу в школі. Керівництво пов'язане з реалізацією завдань управління безпосередньо в роботі з людьми». На нашу думку, педагогічне управління навчальною діяльністю учнів характеризується діалектичною єдністю управління і керівництва; у разі соціального управління вони можуть розрізнятися в часі і просторі.

Частовикористовуваним у педагогіці, психології, теорії управління є термін «організація», що означає:

з точки зору соціології — соціальну інституцію (навчальний заклад, підприємство тощо) — об'єднання людей, в межах якого може бути досягнена спільна для всіх мета; вид діяльності; ступінь внутрішньої впорядкованості [4, с. 218–219];

Рис. 1. Основні категорії наукового напрямку управління в педагогічній науці

- з точки зору психології — диференційоване і взаємно впорядковане об'єднання індивідів і груп, що діють на основі загальних цілей, інтересів і програм [6, с. 253–259];
- з точки зору кібернетики — спосіб розбудови структури (об'єкта, процесу) [7, с. 278–379];
- з точки зору теорії менеджменту: організаційна структура — сукупність ланок і рівнів керування та їх відношення між собою; організація — це сукупність персоналу і факторів виробництва, інтегрованих у цілісну систему й орієнтованих на вирішення певного завдання в результаті безупинного ланцюга взаємовідносин; організація як суб'єкт — це група людей, діяльність яких свідомо координується для досягнення спільної мети; організація як функція — діяльність щодо формування оптимальної структури керування і підбору кадрів для виконання певної роботи [1, с. 438];
- з точки зору педагогіки: організація навчання в школі — встановлення тих видів і форм, завдяки яким відбувається стабілізація та впорядкування всієї

навчально-пізнавальної діяльності суб'єктів й об'єктів навчально-виховного процесу і в якому виявляються закономірності та принципи навчання, застосовуються його методи і прийоми. Існують три види організації діяльності вчителів та учнів: пояснювально-ілюстративний, проблемний і програмований [2, с. 186].

Аналіз наведених визначень поняття «організація» з точки зору різних наук (соціологія, психологія, кібернетика, менеджмент, педагогіка) свідчить, що для формування родо-видового відношення стосовно організації використані такі поняття: соціальна інституція, вид діяльності, ступінь упорядкованості (соціологія); об'єднання індивідів (психологія); спосіб (кібернетика); структура, група людей, діяльність (теорія менеджменту); встановлення видів навчально-пізнавальної діяльності учнів (педагогіка).

На нашу думку, педагогічне управління пов'язане з визначеннями поняття «організація», розробленими соціологами (вид діяльності, ступінь упорядкованості), психологами (об'єднання індивідів), теоретиками менеджменту (діяльність), педагогами (вибір оптимальних видів і форм навчально-пізнавальної діяльності). Соціальне управління пов'язане з визначенням організації як соціальної інституції (наприклад, навчальний заклад), як виду діяльності (ректора, проректорів, деканів), ступінь її впорядкованості, спосіб.

Таким чином, дослідження основних категорій напряму управління в педагогічній науці дозволяє дійти таких висновків.

1. Згідно з класифікацією систем, розробленою в системології, педагогічна система закладу освіти належить до складних, оскільки має багато компонентів (колективи педагогів, учнів), зв'язків між ними, характеризується наявністю кількох процесів (навчання, виховання, розвиток, соціалізація, адаптація, міжкультурна комунікація тощо), які не є детермінованими, описуються багатьма критеріями й обмеженнями. Функціонування педагогічної системи здійснюється за законами управління: необхідної різноманітності, зворотного зв'язку, екстремальності, зовнішнього доповнення, цілого і частини. Аналіз дії законів дозволяє виявити фактори, що суттєво впливають на педагогічну систему та зумовлюють досягнення нею необхідних результатів.
2. Дослідження наукового напряму управління в педагогічній системі дозволило обґрунтувати такі основні функції: теоретико-пізнавальну, інформаційну, соціокультурну, психолого-педагогічну, прогностичну, прикладну, — які сприяють зниженню існуючих у педагогічній системі протиріч, а також підвищенню ефективності управління.
3. Напрямок управління в педагогічній науці ґрунтується на сукупності категорій, які належать до базових (педагогічна система, педагогічне управління тощо), а також до окремих сфер: загальної теорії управління, педагогічної, соціально-психологічної, соціокультурної. Педагогічне управління характеризується діалектичною єдністю власне управління як пошуку найкращого рішення за даних умов, а також керівництва з упровадження цього рішення. Соціальне управління пов'язане з визначенням організації як соціальної інституції (наприклад, вищій навчальний заклад), як виду діяльності, способу її здійснення, ступеня впорядкованості.

Подальші дослідження напряму управління в педагогічній науці пов'язані з озробкою моделей діяльності суб'єктів освітнього процесу (педагогів, учнів).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Афанасьєв М. В. *Основи менеджменту: Навч.-метод. посіб. для самостійного вивчення дисципліни* / М. В. Афанасьєв, Л. Г. Шемаєва, В. С. Верлока; За ред. проф. М. В. Афанасьєва. — Х.: ІНЖЕК, 2003. — 484 с.
2. Галузинський В. М. *Педагогіка: теорія та історія: Навч. посіб.* / В. М. Галузинський, М. Б. Євтух. — К.: Либідь, 1995. — 290 с.
3. Ильина Т. А. *Педагогика: Курс лекций: Учеб. пособ. для студентов пед. ин-тов* / Т. А. Ильина. — М.: Просвещение, 1984. — 496 с.
4. *Краткий словарь по социологии* / Сост. Э. М. Коржева, Н. Ф. Наумова; Под общ. ред. Д. М. Гвишиани, Н. И. Латыш. — М.: Политиздат, 1989. — 479 с.
5. *Педагогика: Учеб. пособ. для студентов пед. ин-тов* / Ю. К. Бабанский, В. А. Сластенин, Н. А. Сорокин и др.; Под ред. Ю. К. Бабанского. — 2-е изд., доп. и перераб. — М.: Просвещение, 1988. — 479 с.
6. *Психология: Словарь* / Под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. — 2-е изд., испр. и доп. — М.: Политиздат, 1990. — 494 с.
7. *Словарь по кибернетике* / Под ред. акад. В. М. Глушкова. — К.: Гл. ред. Укр. сов. энциклопедии, 1979. — 622 с.

Надійшла до редколегії 16.09.2005 р.

УДК 316.61(477)

Ю. І. ЗОЛОТАРЬОВА

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ТА ЇЇ ПОВЕДІНКИ

Досліджується соціокультурна ситуація, що склалася в Україні. Розглядається процес соціальної ідентифікації, соціальне виключення та стан маргінальності в контексті формування особистості і впливу на її поведінку.

Исследуется социокультурная ситуация, сложившаяся в Украине. Рассматривается процесс социальной идентификации, социальное исключение и состояние маргинальности в контексте формирования личности и влияния на ее поведение.

The article is devoted to the sociocultural situation in Ukraine. The process of the social identification, of the social exception and the condition of the marginal in context of forming personality and influence on her behavior is researched.

Сучасні економічні та соціально-політичні процеси, соціокультурна ситуація, що склалася в Україні, актуалізують традиційно існуючу в предметно-дослідницькому ареалі науки проблему формування особистості, чинників, що визначають соціалізацію людини, об'єктивні та суб'єктивні детермінанти її